

НЕОБХІДНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ СУСПІЛЬНОЇ МОРАЛІ

Іванець М., Петрова Т.
(юристи)

Анотація. Розглядається поняття суспільної моралі та необхідність її правового захисту, вдосконалення правового регулювання відносин у цій сфері.

Ключові слова: суспільна мораль, захист суспільної моралі.

Аннотация. Рассматривается понятие общественной морали, необходимость ее правовой защиты, совершенствования правового регулирования отношений в этой сфере.

Ключевые слова: общественная мораль, защита общественной морали.

Процес демократичних перетворень українського суспільства, його політичне, правове, економічне та соціальне реформування, а також формування правової держави та громадянського суспільства неможливі без налагодження належного механізму моральної регуляції, покликаною забезпечити моральну легітимацію згаданих перетворень [1]. Узагалі стан суспільної моралі як моралі, пануючої в даному суспільстві, яскраво демонструє рівень демократизації та стабільності розвитку цього суспільства, багато в чому визначає стан та сферу свободи індивіда, обумовлює захищеність його прав та свобод, окреслює межі втручання держави, гармонізує, узгоджує особисті (індивідуальні) та суспільні інтереси, надаючи і тим, і іншим належної легітимації та захисту. Суспільна мораль також здатна сприяти (чи, навпаки, перешкоджати за умов свого низького рівня) належному виконанню органами та посадовими особами публічної влади (органами державної влади та місцевого самоврядування) покладених на них функцій і повноважень, забезпечити та уможливити відповідальність останніх за свою діяльність і її результати перед суспільством.

Зазначимо насамперед, що нині панівні у вітчизняній юриспруденції підходи до її тлумачення мають по суті вузько-нормативістський характер і зводяться до інтерпретації цієї форми моралі як деякої сукупності правил поведінки, тобто системи відповідних норм.

Саме такий підхід, до речі, застосований у статті 1 Закону України “Про захист суспільної моралі”, де остання тлумачиться як сукупність виключно норм [2]. Подальші законопроектні напрацювання, зроблені та оприлюднені у цьому зв’язку, в цілому не змінюють таку концепцію розуміння суспільної моралі [3]. Цей же, в цілому недостатній і завузький, підхід застосований до тлумачення змісту суспільної моралі і в деяких теоретико-правових та спеціально-юридичних дослідженнях (зокрема, у роботах П.М. Рабиновича [4], О.Ф. Скакун [5], І.І. Припхан [6] та ін.).

Між тим, не зайве буде нагадати, що до недавнього часу такі підходи - суто нормативістського гатунку – панували, як відомо, і в теоретичній юриспруденції [7]. На сьогодні ж, широке праворозуміння, що нині утвердилося в юридичній науці, так само має, очевидно, передбачати і широкий підхід до розуміння моралі. Він в сучасній науці репрезентований у дослідженнях переважно фахівців з етики (Р.Г. Апресин [8], А.В. Прокоф’єв [9] та ін.) та лише в поодиноких дослідженнях з філософії права та методології правознавства (В.В. Головченко [10], С.П. Рабинович [11]). Проте саме він видається перспективним та таким, що адекватно «схоплює» зміст досліджуваного поняття в усій його повноті та різноманітності.

Саме за такого підходу суспільна мораль не може вичерпуватися у своїй структурі лише системою правил поведінки, але також включає в себе, відповідно, уявлення про відповідні цінності та правила поведінки (тобто сегмент свідомості, оскільки передбачає необхідність осмислення таких правил) та відповідні їм зразки, моделі поведінки (тобто

елемент діяльності людини, активного застосування відповідних правил поведінки у своєму житті).

Зокрема, Р.Г. Апресян відзначає, що суспільна мораль якраз і включає в свою структуру цінності й уявлення, пов'язані з життям суспільства, а також відповідні цим цінностям вимоги та практики [12]. За такого підходу, де провідна роль належить ціннісному значенню суспільної моралі, все ж не применшується значення елементів і свідомості (уявлень) та відповідних практик діяльності соціуму.

При цьому, відносини та вчинки, які реально практикуються в суспільстві та обґрунтовуються системою нормативно-ціннісних уявлень, вважаються сферою моральності [13]. Таким чином, суспільна мораль не протиставлена моральності: остання є моральнісним аспектом суспільної реальності, який перебуває під істотним впливом і поза моральних чинників [14].

Водночас наведені думки не дають можливості погодитися з позицією авторів, які повністю отожднюють мораль та моральність [15]. Так само не можна підтримати позиції тих науковців, які пропонують під мораллю розуміти сукупність норм, а під моральністю – ступінь їх дотримання, рівень запровадження моральних принципів у праві (С.С. Алексєєв [16], М.Н. Марченко [17], І.І. Припхан [18]).

Аналізуючи зміст ідеї суспільної моралі, О.В. Артемьєва зазначила, що в ній вміщені уявлення про: 1) зорієнтованість суспільної моралі на досягнення спільного блага; 2) суспільна мораль «мислить» кількостями, для неї важливою критерієм «більшості»; 3) інституційність, опертя на установлення, які організаційно та процедурно підтримуються; 4) суб'єкт і об'єкт суспільної моралі можуть бути роз'єднані; 5) суспільна мораль допускає колективний осуд; 6) вона неодмінно формалізована й кодифікована, принаймі частково [19].

В.В. Костицький слушно зазначає, що суспільна мораль є таким феноменом вищого порядку, якому притаманне визнання усім суспільством або його переважною більшістю відповідно системи цінностей та правил поведінки, які склалися внаслідок загальносуспільного мовчазного консенсусу [20].

До цього також іноді додаються такі критерії вирізнення суспільної моралі, на відміну від індивідуальної та загальнолюдської, як призначення вміщених у суспільній моралі моральних норм (забезпечення спільного блага) та предмет моральної регуляції (поведінка індивідів як учасників суспільних відносин, функціонування окремих суспільних інститутів та суспільства в цілому) [21].

І.І. Припхан виокремила такі ознаки суспільної моралі, як: всезагальність форми (її дія поширюється на всіх людей, незалежно від їх волі); універсальність (здатність проникати в найрізноманітніші суспільні відносини); нормативність; авторитетність; інституціональність (вона базується на організаційно і процедурно підтримуваних установках); імперативність [22].

На підставі аналізу наукових розробок та чинного законодавства можна спробувати сформулювати «робоче» визначення поняття «суспільна мораль», а потім перейти до визначення категорії її захисту.

Отже, з нашої точки зору, суспільна мораль – це така сфера моральної регуляції, яка вміщує прийняті в даному суспільстві та зорієнтовані на досягнення спільного (колективного) блага цінності, правила поведінки, їх відображення у свідомості людей та відповідні поведінкові стандарти (моделі поведінки), що формуються на основі відповідних цінностей та норм, а також володіє засобами колективного осуду аморальних вчинків членів даного соціуму. У даному – досить широкому за змістом – визначенні, як видно, поряд з цінностями та правилами поведінки названі також як обов'язкові елементи відображення цих цінностей та норм у свідомості членів соціуму та відповідні їм поведінкові стандарти. Таким чином, дане визначення опрацьоване в рамках пропонованого вище “широкого” підходу до морале- та право розуміння і передбачає включення до структури суспільної моралі не лише цінностей і норм, але і елементів

свідомості та практик (поведінкових стандартів) як певної системи норм, свідомості та діяльності людини.

Водночас ми не вважаємо за можливе використовувати у законодавчій дефініції суспільної моралі закритий перелік певних цінностей, як це зроблено у статті 1 Закону України «Про захист суспільної моралі». Між тим, чітких критеріїв для включення чи невключення тих чи інших цінностей до структури суспільної моралі не існує, та й навряд чи може існувати.

Разом з тим, зауважимо, що на сьогодні відсутнє нормативне визначення такої ключової категорії як «захист суспільної моралі». Так само відсутні і відповідні комплексні наукові розробки. Але ж у правовому регулюванні відповідні лакуна має істотне значення з огляду на необхідність чіткого відмежування відповідних державних заходів із здійснення такого захисту від інших форм державноорганізуючого владного впливу у правовій формі на суспільну мораль. Адже, як зазначалося в науковій літературі, саме «правовий захист основ суспільної моралі може допомогти зупинити стрімкий розвиток загальної кризи моральності в суспільстві» [23]. Відсутність же принаймні коректного формулювання та постановки цієї проблеми зайвий раз засвідчує незавершеність як наукових, так і нормативно-практичних розробок у питаннях захисту суспільної моралі.

З огляду на зазначене, видається можливим сформулювати наукове бачення проблеми захисту суспільної моралі як цілісної наукової категорії, виходячи насамперед із опрацьованих у межах юридичної (перш за все, адміністративно-правової) науки підходів до визначення категорії захисту у праві.

В одному з тлумачних словників термін «захист» визначається як те, що захищає, служить обороною, а термін «захищати» – охороняти, огородити від посягань, від негативних дій, від небезпеки; попередити, забезпечити від чого-небудь. Таким чином, виникає ситуація, коли «охорона» визначається за допомогою слова «захист», а «захист» визначається за допомогою слова «охорона» [24].

Наявні в юридичній літературі два провідні підходи щодо розуміння категорії захисту у праві (як в адміністративному, так і, наприклад, у цивільному) ґрунтуються на прямо протилежних висновках: 1) ототожненні захисту з охороною (М.В. Вітрук [25], Д.М. Чечот [26] та ін.); 2) розрізненні цих явищ, за якого охорона вважається більш широким поняттям, що охоплює в собі і захист (М.С. Малєїн [27], В.Д. Базидевич [28], Я.М. Шевченко [29], З.В. Ромовська [30], Л.М. Силенко [31], В.В. Субочев [32] та ін.).

Ми приєднуємося до другої з вищенаведених позицій із таких міркувань: та обставина, що право регулює певний вид суспільних відносин, свідчить про те, що цим відносинам надається особливого значення, вони беруться державою під охорону. Встановлюючи в правових нормах масштаби і межі поведінки з приводу конкретного блага, визначаючи права і обов'язки учасників правовідносин, їх бажану з точки зору суспільства поведінку і наслідки небажаних вчинків, держава таким чином бере під охорону ці блага і відповідні права на них.

За такого підходу логічно, що «під захистом права розуміються заходи, що передбачені в законі в тих випадках, коли право вже порушено» [33]. Зокрема, до них можна віднести заходи юридичної відповідальності та інші правові санкції.

Відповідно до наведених позицій, вважаємо, що, з урахуванням зазначеного, можна зробити висновок, що захистом суспільної моралі слід вважати всю взаємопов'язану сукупність заходів, здійснюваних відповідно до приписів чинного законодавства уповноваженими на те державними органами та їх посадовими особами щодо усунення юридично визначених порушень суспільної моралі та відновлення порушених прав та свобод людини і суспільства в цілому в даній сфері.

З наведеної дефініції випливає, що про захист суспільної моралі слід говорити саме тоді, коли відповідні порушення суспільної моралі вже відбулися і слід вживати заходів щодо усунення таких порушень і виправлення становища. При цьому важливо

наголосити, що поновленню підлягають, у цьому контексті, не лише права та свободи людини, але і суспільства в цілому, оскільки при захисті суспільної моралі як публічно-правової (а не лише етичної) категорії йдеться про суспільні інтереси, їх узгодженість та гармонізацію з особистими інтересами.

Як впливає з наведеного, проблематика категоріальної визначеності понять «суспільна мораль» та «захист суспільної моралі» є необхідною для коректного з'ясування засад адміністративно-правового захисту відповідної сфери суспільних відносин та реалізації відповідних законодавчих ініціатив у цьому напрямі. Водночас розв'язання зазначеної проблеми допоможе і мінімізувати наявне нині певне понятійне «розпорошення» законодавства України, що регулює захист суспільної моралі та її складових елементів.

Література:

1. Див.: Заєць А.П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. – К.: Парламентське вид-во, 1999. – 248 с.; Колодій А. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми і шляхи розбудови // Право України. – 2010. - №7. – С. 12-17; Скрипник О. Правова держава в Україні: теоретична модель і практика реалізації на сучасному етапі // Право України. – 2010. – №7. – С. 4-11; Пушкіна О. Інститути громадянського суспільства і захист прав людини в Україні // Право України. – 2010. – 37. – С. 51-58.
2. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 р. // Відомості Верховної Ради України.—2004.—№14.—Ст. 192.
3. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ... канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. - С. 32.
4. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: [навчальний посібник].—[8-ме вид. зі змінами]. – Х.: Консум.— 2005. – С. 86.
5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник]; [пер. з рос. С.О. Бураковський]. - 2-е вид. - Х. : КОНСУМ, 2005. - С. 263.
6. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ... канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. -
7. Дія права: інтегративний аспект. Колект. монографія/ відп. ред. Н.М. Онищенко. – К.: Юрид. думка, 2010. – С. 41-64.
8. Апресян Р.Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) // Вопросы философии. — 2006.— № 5. — С. 3-17; Апресян Р.Г. Понятие общественной морали. Послесловие к дискуссии // Вопросы философии. – 2010. – №2. – С. 60-73.
9. Прокофьев А.В. Концептуализация понятия «общественная мораль»: некоторые проблемы и трудности (о статье Р.Г. Апресяна «Понятие общественной морали») // http://iph.ras.ru/uplfile/ethics/RC/ed/f/soc_eth/prokofiev.html.
10. Юридична енциклопедія: В 6-ти т. / [гол. редкол.: ЮС. Шемшученко] – К.: Укр. енцикл., 1998–2002.—Т. 3: К–М. – 2001. – С. 770.
11. Рабінович С. Суспільна мораль як предмет етики й юриспруденції // Право України. – 2011. - №8. – С. 173-179.
12. Апресян Р.Г. Понятие общественной морали (опыт концептуализации) // Вопросы философии. —2006. — № 5. — С. 4-5.
13. Беляева Е.В. Исторические формы общественной морали // <http://www.ethicscenter.ru/biblio/bel.html>.
14. Беляева Е.В. Исторические формы общественной морали // <http://www.ethicscenter.ru/biblio/bel.html>.
15. Дробницкий О.Г. Понятие морали. Историко–критический очерк. – М.: Наука, 1974. – с. 33; Философский энциклопедический словарь [сост. Е.Ф. Губский, Г.В. Кораблева, В.А. Лутченко]. – М.: ИНФРА-М, 1998. – С. 309; Философский словарь

студента / [сост. В.Ф. Беркова, Ю.А. Харина]. – Мн. : Тетра Системс, 2003. – С. 193;
Теория государства и права: [курс лекций] / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М.:
Юрист, 1997. – С. 92; Венгерок А.Б. Теория государства и права: [учебник для
юридических вузов]. – М.: Новый Юрист, 1998. – С. 388.

16. Алексеев С.С. Философия права.– М.: НОРМА, 1998. – С. 54.

17. Общая теория государства и права: Академический курс: [в 2-х т.] / Под ред.
М.Н. Марченко. — М., 1998. – С. 54.

18. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ...
канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. - С.
25.

19. Артемьева О.В. Социальная перспектива этики добродетели // http://iph.ras.ru/uplfile//ethics/RC/ed/f/soc_eth/artemieva.html.

20. Костицький В.В.Захист суспільної моралі як нова функція демократичної
держави // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). — 2010.— № 3-4. — С. 8.

21. Рабінович С. Суспільна мораль як предмет етики й юриспруденції // Право
України. – 2011. - № 8. - С. 176-177.

22. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ...
канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. - С.
33-36.

23. Припхан І.І. Конституційно-правові засади захисту суспільної моралі. Дис. ...
канд.. юрид. наук. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2011. - С.
39.

24. Стукаленко О.В. Співвідношення понять «адміністративно- правова охорона»
та «адміністративно-правовий правовий захист» // http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pravo/2_83407.doc.htm.

25. Стукаленко О.В. Співвідношення понять «адміністративно- правова охорона»
та «адміністративно-правовий правовий захист» // http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pravo/2_83407.doc.htm.

26. Чечот Д.М. Как защитить свое право (Юридические советы гражданам). – М.:
Юрид.лит., 1988. – С.

27. Малеин Н.С. Охрана прав личности советским законодательством. – М.: Наука,
1985. – С.

28. Базилевич В.Д. Інтелектуальна власність: Підручник . – 2-ге вид., стер. – К.:
Знання, 2008. – С. 275.

29. Шевченко Я. М. Власник і право власності. – К.: Наукова думка. 1994. – С. 130.

30. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний
курс: Підручник. - 2-ге вид., допов. - К.: Алерта; КНТ; ЦУП, 2009. – С. 492.

31. Силенко Л. М. Цивільне право України: Навчальний посібник. Ч.1. - К.: Алерта,
2004. – С. 255.

32. Субочев В.В. Законные интересы. – М.: Норма, 2008. - С. 430.

33. Стукаленко О.В. Співвідношення понять «адміністративно- правова охорона»
та «адміністративно-правовий правовий захист» // http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Pravo/2_83407.doc.htm.